

ПОЛИТОЛОГИ ХХП

Эрдэм шинжилгээний бичиг №22 (593): 101-110 дахь тал

**ИРГЭДИЙН УЛС ТӨРИЙН ОРОЛЦООНД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ХҮНДРЭЛ
БЭРХШЭЭЛ**

У.Батцэрэн

Удирдлагын академи, Удирдахуйн ухааны сургууль,
Сургалтын менежер, доктор, дэд профессор

Д.Алтанхуяг

Удирдлагын академи, Удирдахуйн ухааны сургууль,
Докторант

Товч утга:

Хүн төрөлхтний хүлээн зөвшөөрсөн ардчиллын нийтлэг загвар нь шууд ба төлөөллийн ардчилал юм. Ардчиллын энэ хоёр загвар нь харилцан уялдаатай бие биеэ нөхөн сэлбэж байдаг жамтай. Монгол улсын ардчилсан өөрчлөлтийн үйл явцаас үзвэл ардчиллын дээрх хоёр загварыг харьцаа алдагдаж, шууд ардчилал гэхээсээ төлөөллийн ардчиллыг зохистой загвар хэмээн үзэж ирсэн. Гэвч төлөөллийн ардчиллын боломжийг бүрэн дүүрэн ашиглаагүй бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэх иргэдийн улс төрийн оролцоог хангах нөхцөлийг бүрдүүлж чадаагүй. Үүний нөлөөгөөр шууд болон төлөөллийн ардчиллын аль алиных нь давуу үр өгөөжтэй тал нь бүдгэрэн хумигдаж, тэдгээрийн боломжтой арга, хэлбэрийг ашиглахгүй байх улмаар иргэдийн улс төрийн оролцоо багассаар байна.

Иймээс ШУА-ийн ФХ-ийн Улс төр судлалын салбараас “Монгол улс дахь төлөөллийн ардчилал ба иргэдийн улс төрийн оролцоо” сэдэвт суурь судалгааны төсөл хэрэгжүүлэн шинжээчдийн санал асуулга явуулан уг асуулыг цогц хэлбэрээр нь судалж байна. Энэхүү судалгааны үр дүнд үндэслэн иргэдийн улс төрийн оролцоонд нөлөөлж буй улс төр, эрх зүйн хүчин зүйлс болон улс төр, эрх зүйн бэрхшээлтэй асуудлыг ЭША У.Батцэрэн, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлсийн зарим асуудлыг ЭША Т.Хулан нар товч авч үзэхийг зорив.

Түлхүүр үгс: ардчилал, иргэдийн улс төрийн оролцоо, бэрхшээл, хүчин зүйл, улс төр, эрх зүй, нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн лидер, улс төрийн нам, сонгууль, улс төрийн тогтворгүй байдал, улс төрийн ухамсар, улс төрийн боловсрол, хуулийн үйлчлэлийн чадамж.

Ардчиллын оршихуйн суурь үндэс нь иргэдийн улс төрийн оролцоо байдаг. Иргэд ардчилал, улс төрийн шийдвэр гаргах үйл явцад бодитой оролцохын хэрээр ардчилал улам бүр баталгаажин төлөвшинө гэж үздэг. Монгол улс иргэдийн улс төрийн оролцоог Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжийн түвшинд эрх зүйн хувьд баталгаажуулж, түүний суурь үндсийг нэгэнт бүрдүүлсэн билээ. Гэвч бодит байдал дээр иргэдийн улс төрийн оролцооны талаарх хүчин зүйл тэр дундаа улс төр, хууль эрх зүй, эдийн засаг, нийгмийн үзэл санааны хүчин зүйлс төдийлөн хангалтай хэрэгжиж чадахгүй байна.

Улс төрийн хүчин зүйл

Монгол Улсад иргэдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэхийн тулд бүх талын оролцооны зүй ёсны хэрэгцээг хангах болон бодит боломжийг өргөтгөх, улмаар уг оролцоонд нөлөөлж буй асуудлуудыг сайтар судлах хэрэгтэй билээ. Тухайлбал, иргэдийн улс төрийн оролцооны чадавхийг бэхжүүлэх, нэмэгдүүлэхийн тулд нэн түрүүнд улс төр,

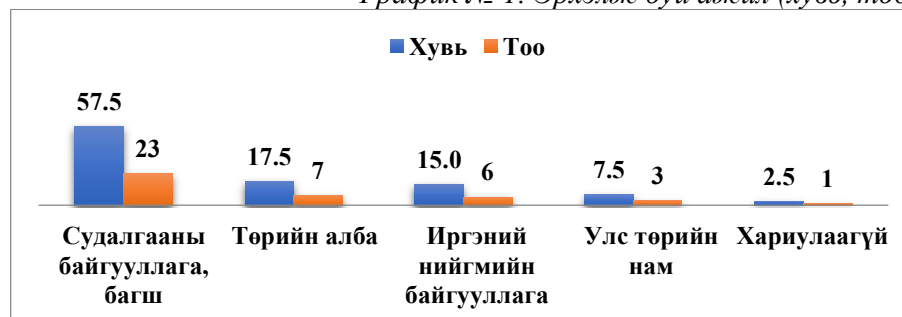
эрх зүйн хүчин зүйлс болон төлөөллийн ба шууд ардчилалд учирч буй асуудал, бэрхшээл, гажуудал зэргийг шинжлэх ухаан тэр дундаа улс төрийн шинжлэх ухааны үүднээс судлаж үзэх хэрэгтэй билээ. Дээрх сэдвийн хүрээнд дараах хоёр зорилтыг дэвшүүлж байна. Нэгд: иргэдийн улс төрийн оролцооны зохион байгуулалтын хэлбэрийг нарийсгаж, арга замыг шинэтгэн, үр ашгийг дээшлүүлэх. Хоёрт: төлөөллийн ба шууд ардчилалд учирч буй асуудал, бэрхшээл, гажуудал зэргийг судлах явдал юм.

Үүний хүрээнд ШУА-ийн ФХ-ийн УТС-ын хамт олон 2014-2016 онд “Монгол Улс дахь төлөөллийн ардчилал ба иргэдийн улс төрийн оролцоо” сэдвийг суурь судалгааны хүрээнд судалгаа, эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын шинжээчдийн дунд санал асуулга явуулж үр дүнг нь нэгтгэн дараах байдлаар тоймлон хүргэж байна. Үүнд:

Судалгаанд нийт 40 шинжээч оролцсон бөгөөд насны бүтцийн хувьд 40 хүртэлх насны 9 хүн буюу 22.5 хувь, 41-50 насны 11 хүн буюу 27.5 хувь, 51-60 насны 12 хүн буюу 30.0 хувь, 61-ээс дээш насны 7 хүн буюу нийт судалгаанд оролцогчдын 17.5 хувь нь байна.

Мөн хүйсийн хувьд 62.5 хувь нь эрэгтэй, 35 хувь нь эмэгтэй хүмүүс байна. Шинжээчдийг харгалзан үзэх голлох үзүүлэл бол тэдний эрхэлж буй ажил алба юм. (График № 1).

График № 1. Эрхэлж буй ажил (хувь, тоо)

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

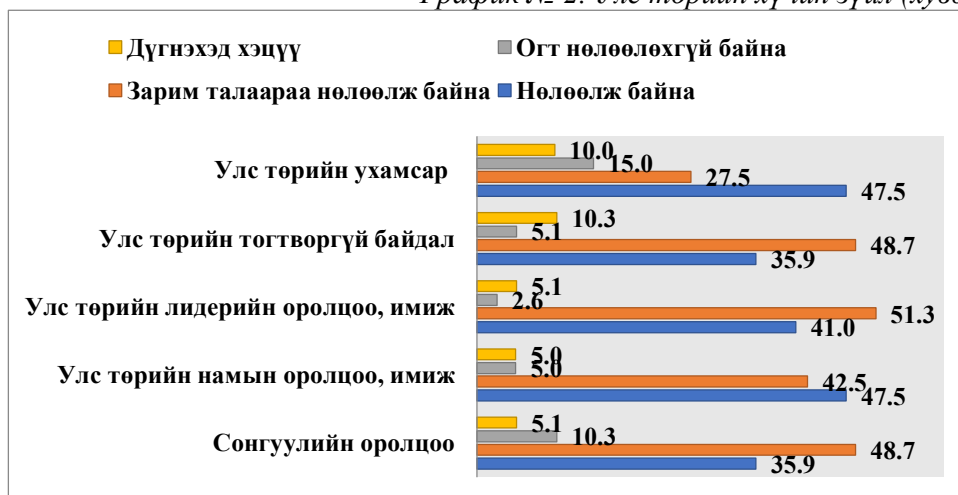
Дээрх графикаас харахад судалгааны байгууллага болон эрдэмтэн, багш, судлаачид дийлэнх олонх хувьтай оролцсон нь манай судалгааг шинжлэх ухааны талаас нь үнэлж дүгнэсэн өөрөөр хэлбэл, эрдэм шинжилгээний түвшинд бүрэн нийцсэн суурь судалгааны төслийн ажил болсон гэж дүгнэж болно.

Иргэдийн улс төрийн оролцооны талаар судалгаанд оролцогчид төдийлөн хангалтай биш гэж 67.5 хувь нь хариулсан бол хангалтай гэж 12.5 хувь, огт хангалтгүй гэж 20 хувь нь үзсэн байна. Энэхүү үр дүнгээс харахад манай улсад иргэдийн улс төрийн оролцооны асуудал хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна.

Улс төрийн амьдралын өнөөгийн ардчилсан тогтолцоонд иргэдийн оролцоогүйгээр ардчиллын мөн чанарыг илэрхийлж боломгүй билээ. Улс төрийн оролцоо гэдэг бол иргэдээс төрийн байгууллага, төрийн бодлого, шийдвэр, үйл ажиллагааг дэмжих болон тэдгээрт нөлөөлөхийн төлөө хийж буй үйлдлийг хэлнэ. Монголчуудын улс төрийн оролцоо нь иргэд төрд хандах уламжлалт хандлагаас ихээхэн хамаарч байна. Иргэдийн улс төрийн оролцоонд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг улс төрийн болон эрх зүйн гэсэн ерөнхий хоёр бүлэгт хуваан үзэж, эцэст нь бэрхшээлтэй асуудлыг товч дүгнэхийг хичээв. Үүнд:

- Улс төр: сонгуулийн оролцоо, улс төрийн намын оролцоо имиж, улс төрийн лидерийн оролцоо имиж, улс төрийн тогтворгүй байдал, улс төрийн ухамсар (График № 2)
- Эрх зүй: эрх зүй, хуулийн үйлчлэлийн чадамж
- Улс төр, эрх зүйн бэрхшээл

График № 2. Улс төрийн хүчин зүйл (хувь)

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Дээрх графикаас харахад улс төрийн оролцоонд хамгийн ихээр нөлөөлж буй хүчин зүйл нь улс төрийн ухамсар болон улс төрийн намын оролцооны асуудлууд байгаа бол улс төрийн лидерийн оролцооны асуудал бусад хүчин зүйлсээ бодвол дундаж үзүүлттэй байна. Харин улс төрийн тогтворгүй байдал, сонгуулийн оролцоо бага хувьтай байгаа боловч бусад үзүүлэлтүүдтэй харьцуулахад харьцангуй өндөр хувьтай байна.

Зарим талаараа нөлөөлж буй хүчин зүйлд дээрх улс төрийн хүчин зүйл мөн адил өндөр хувьтай байна. Эндээс дүгнэн өгүүлэхэд иргэдийн улс төрийн оролцоонд бүгд өндөр хувьтай нөлөөлж байгаа бол нөлөөлж байна, зарим талаараа нөлөөлж байна гэсэн үзүүлэлтүүдийг нэгтгэн дундаж хувийг нь гарган эрэмбэлэн үзвэл дараах үр дүн харагдаж байна. (Хүснэгт № 1).

Хүснэгт № 1. Улс төрийн хүчин зүйл (дундаж хувь, эрэмбэ)

№	Хүчин зүйл	Дундаж хувь	Эрэмбэ
8	Улс төрийн лидерийн оролцоо имиж	46.2	1
7	Улс төрийн намын оролцоо имиж	45.0	2
6	Сонгуулийн оролцоо	42.3	3
9	Улс төрийн тогтворгүй байдал	42.3	4
10	Улс төрийн ухамсар	37.5	5

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Улс төр дэх иргэн хүний оролцоо бол ардчиллын нэг үнэт зүйл, түүний мөн чанарын илэрхийлэл болдог ба эрх зүй, улс төрийн амьдралд иргэд идэвхтэй, сайн дурын үндсэн дээр, эзэн ёсоор оролцох нь ардчиллын гол асуудал юм. Энэ ч утгаар нь Францын эрдэмтэн Gustave A De Cocq “Иргэдийн оролцоо бол ардчиллын оршин тогтнох, сүүлийн тулах цэг”¹ хэмээн бичсэн байдаг байна.

Дээрх хүснэгтээс харахад манай улсад иргэдийн улс төрийн оролцоонд улс төрийн лидер буюу улс төрчид ихээхэн нөлөөлж байдаг байна. Мөн улс төрийн намуудын нөлөөлөх нөлөөлөл өндөр хувьтай байна. Ардчилсан нийгэмд иргэний улс төрийн оролцоонд хөндлөнгөөс нөлөөлөх нь мэдээж буруу зүйл юм. Энэ нь өнөөдөр бидний хувьд тулгараад

¹ Gustave A De Cocq. Citizen participation: Doomed to extinction or last foothold of democracy? An exploratory study in four west European countries: the Netherlands, ... to North America, (Atlantic series, nr. 7). NY., 1969. p. 59

буй нэн түрүүнд шийдвэрлэвэл зохих асуудал буюу иргэдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд учирч буй хүндрэл бэрхшээл юм.

Манай орны хувьд иргэдийн улс төрд оролцох оролцоо нь дутмаг байна. Энэ нь нэг талаас иргэдийн өөрийн улс төр дэх оролцооны идэвх сул, нөгөө талаас хөндлөнгийн улс төрийн субьектүүдийн нөлөөлөл их байгаатай холбоотой бөгөөд харин иргэд эсрэгээрээ улс төрийн субьектүүдийн үйл ажиллагаанд оролцох нь өнөөдөр бидэнд тулгамдаад буй хүндрэл, бэрхшээлтэй асуудлын нэг юм.

Нийгмийн хувьд улс төрийн тогтвортой байдал иргэдийн улс төрийн оролцоонд мөн тодорхой хэмжээнд нөлөөлдөг нь дээрх хүснэгтээс харагдаж байна. Харин иргэдийн өөрийн оролцоо нь маш чухал юм. Өөрөөр хэлбэл, иргэдийн улс төрийн ухамсар шинжээчдийн үнэлгээгээр бага үзүүлэлттэй гарсан байна. Иймд бид цаашид иргэн бүрийг улс төрийн мэдлэг боловсролтой болгох, улс төрийн амьдралд идэвхтэй оролцуулах, улс төрийн ухамсрыг төлөвшүүлэхэд нь зүйтэй юм.

Өнөөгийн нийгэмд жирийн иргэдийн дунд улс төрийн оролцоог сонгуульд оролцох хэлбэр хэмжээнд буруу ташаа ойлгох явдал нэлээдгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, манай улсад иргэдийн оролцоо нь ихэнхдээ сонгууль өгөхөд л илэрдэг. Сонгууль болоход бүх хүн саналаа өгч, идэвхтэй улс төрийн оролцоо болдог.

Манай улс иргэний идэвхтэй улс төрийн оролцооны хэлбэрийг бүрдүүлж, иргэн хүн бүрийг идэвхтэй оролцуулах хэрэгтэй юм. Улс төрийн тогтолцоо нь ардчилсан шинжтэй байхын тулд иргэдийн улс төрийн оролцоо өргөн байх боломжийг нээсэн байх хэрэгтэй. Ардчилсан улс оронд бүх нийтийн чөлөөт сонгуулиар улс төрийн олон өрсөлдөгчийн дотроос төр барих хүчнийг тодруулдаг. Энэ нь ард түмэн төлөөллийн ардчиллын зарчмын дагуу улс төрд оролцож байгаа оролцооны нэгэн хэлбэр нь юм.

Иргэдийн улс төрийн оролцооны олон янзын арга хэлбэр бий. Тэдгээрийг дотор нь нийцтэй ба нийцгүй оролцоо гэж ангилна. Тухайн үед нийгмийн амьдралыг зохицуулж буй эрх зүй, ёс суртахууны хэм хэмжээ, нийгмийн гишүүдийн дийлэнхийн эрхэмлэдэг үнэт зүйлсэд харшлахгүй зорилго, арга хэлбэртэй оролдлогуудыг нийцтэй оролцоо гэж нэрлэнэ. Дээрх хэм хэмжээ ба үнэлэмжид харш бүх оролдлогыг нийцгүй оролцоо гэж үзнэ. Тухайлбал, нийцтэй оролцоо гэдэгт: сонгуульд оролцох, ард түмний санал асуулга, жагсаал цуглаан зэрэгт оролцох.

Доктор Н.Мягмарцоож өөрийн нэгэн өгүүлэлдээ “...иргэд зөвхөн санал өгөгч байх нь иргэдийн оролцооны доод, идэвхигүй түвшин юм... ..иргэд сонгуульд оролцон саналаа өгөх нь улс төрийн оролцооны нэгэн чухал хэлбэр байдаг хэдий ч өнөөдөр зөвхөн иргэд санал өгөгч, сонгогч байхаас татгалзаж эхэлж байгаа нь тэдний сонгуульд оролцох идэвхээс харагдаж байна” хэмээн өгүүлсэн байдаг.

Иргэдийн улс төрийн оролцоо ганц сонгуулиар хязгаарлагддаггүй нь ойлгомжтой бөгөөд бид оролцооны олон төрлүүдийг ашиглаж сурах нь чухал юм. Монгол улсын иргэд төлөөллийн ардчиллын зарчмын дагуу төрийг удирдах, үзэл бодлоо илэрхийлэх, жагсаал цуглаанд оролцох зэрэг эрхүүдийг хууль эрх зүйн тогтоомжуудад тусгаж өгсөн байдаг. Өнөөгийн нийгэмд хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжуудад иргэдийн оролцоог хэрхэн хангаж байгаа болон учирч буй хүндрэл, бэрхшээл, хуулийн үйлчлэлийн чадамж зэргийг судлах нь энэхүү суурь судалгааны нэгэн зорилт билээ.

Эрх зүйн хүчин зүйл

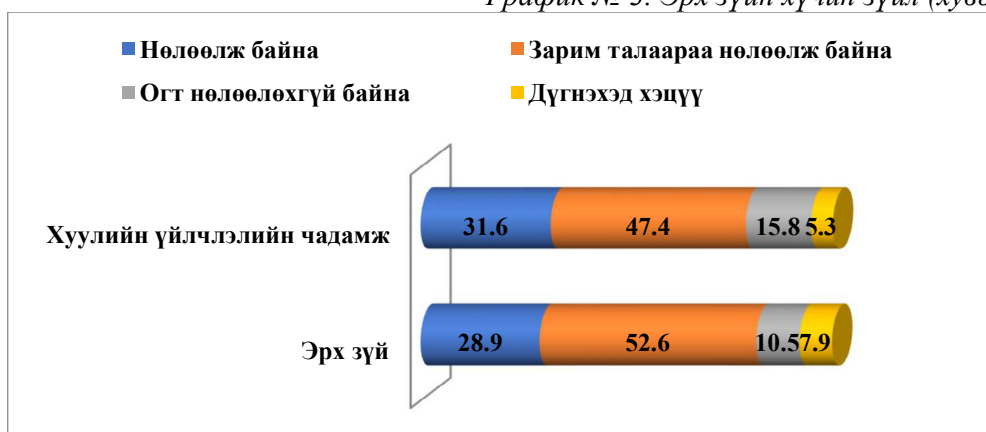
Иргэдийн улс төрийн оролцоонд дан ганц улс төрийн хүчин зүйлээс гадна эрх зүйн хүчин зүйлс чухал юм. Тухайлбал, 1924 онд батлагдсан анхдугаар Үндсэн хуулийн нэгдүгээр бүлэгт: “...Бүх Монгол улсыг Үүнээс хойш Бүгд Найрамдах Бүрэн Эрхт Ард Улс” гээд “...Улсын дээд эрхийг жинхэнэ ардад эдлүүлэн улсын аливаа хэргийг Улсын Их Хурал, мөн энэ хурлаар сонгогдсон Засгийн газраас гүйцэтгэн шийтгүүлэх явдлыг нийтээр сүсэглэн дагавал зохино” гэж тунхаглажээ. Улсын дээд эрхийг хууль эрх зүйн үүднээс жирийн ардад эдлүүлнэ гэсэн хэдий ч амьдрал дээр жирийн иргэдийн улс төрийн оролцоо гэж бараг байсангүй.

Харин 1992 онд батлагдсан Үндсэн хуулийн гуравдугаар зүйлд “Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ” гэж хууль эрх зүйн хүрээнд иргэдийн улс төрийн оролцооны талаар тов тодорхой зааж, хэнээс ч хараат бусаар иргэд улс төрд оролцож болохыг зааж өгсөн билээ. Гэвч иргэдийн оролцоог хангах эрх зүйн орчин хэр зэрэг үйлчилж байгаа нь өнөөдөр судлаачдын анхаарлыг зүй ёсоор татаад байна.

Бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах үйл явцад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, үр нөлөөг сайжруулах суурь нь эрх зүйн орчинг хэрэн бүрдүүлснээс голлон шалтгаалдаг төдийгүй түүнийг хэрэгжүүлэх тодорхой арга замуудыг эрх зүйн хүрээнд шийдэж өгдөг.

Судалгаанд оролцсон шинжээчдийн хувьд иргэдийн улс төрийн оролцоонд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг дараах байдлаар үнэлсэн байна. (График № 3).

График № 3. Эрх зүйн хүчин зүйл (хувь)

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Шинжээчдийн үнэлгээрээр дүгнэхэд хэцүү болон огт нөлөөлөхгүй байна гэж 18.4 хувь, хуулийн үйлчлэлийн чадамж гэж 21.1 хувь нь хариулсан байна. Харин нөлөөлж байгаа болон зарим талаараа нөлөөлж байна гэж 81.6 хувь, хуулийн үйлчлэлийн чадамж гэж 78.9 хувь нь хариулсан байна. Өөрөөр хэлбэл, дээрх хоёр хүчин зүйлийг судалгаанд оролцсон шинжээчдийн дөрвөн хүн тутмын гурав нь нөлөөлдөг гэж хариулжээ. Харин эсрэгээрээ дөрвөн хүн тутмын нэг нь нөлөөлдөггүй гэж дүгнэсэн байна.

Нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйл

Иргэдийн оролцоонд хүн амын боловсрол, соёл, амьжиргааны түвшин, иргэний нийгмийн байгууллага, авлигал, ёс зүй, бизнес санхүү, татвар даатгал, хөрөнгийн зах зээлүүд нөлөөлж байна. Үүнийг дараах олон түмний оролцооны түвшнээс харж болох юм. (График № 4).

График № 4. Олон түмний улс төрийн оролцооны түвшин (хувь)

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Олон түмний улс төрийн оролцоог үнэлэхдээ шинжээчдийн дийлэнх хэсэг нь буюу 67.5 хувь нь иргэдийн оролцоо хангалттай биш, 20 хувь нь огт хангалтгүй байна гэсэн бол ердөө 12.5 хувь нь л иргэдийн оролцоо хангалттай байна гэж үзсэн юм. Судалгааны дүнгээс харахад иргэд улс төрийн оролцоо зөвхөн сонгууль өгөх хэлбэрээр илэрч байна. Үүнийг дараах хүснэгтээс харж болох юм. (Хүснэгт № 2).

Хүснэгт № 2. Иргэдийн улс төрийн оролцооны хэрэгжилтийн хэлбэр

№	Хүчин зүйл	Хувь
1	Бүх төрлийн сонгуульд оролцон саналаа өгөх	28.1
2	Ард нийтийн санал асуулгад оролцох хэлбэр	2.2
3	Улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцох	17.0
4	Орон нутгийн түвшний улс төрийн оролцоо	5.2
5	Төр, засгийн албаны хүмүүстэй янз бүрийн түвшинд харилцах байдал	11.9
6	Иргэний нийгмийн байгууллага, улс төрийн клубын үйл ажиллагаанд оролцох	13.3
7	Үзэл бодол, санал дүгнэлтээ төр, засагт илэрхийлэх	11.1
8	Төр, засгийн шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох	-
9	Хууль ёсны жагсаал цуглаанд оролцох	8.9
10	Өөр бусад	2.2

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Судалгаанд оролцогчдын 28.1 хувь нь бүх төрлийн сонгуульд оролцон саналаа өгдөг. 17 хувь нь улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцдог. 13.3 хувь нь иргэний нийгмийн байгууллага клубын үйл ажиллагаанд оролцдог гэж тус тус хариулжээ. Иргэдийн бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах түвшин дэх оролцоонд та хэр сэтгэл хангалуун байдаг вэ гэсэн асуултад төдийлөн хангалттай биш гэж 60 хувь, огт хангалтгүй гэж 37.5 хувь нь хариулсан. Судалгаанаас үзэхэд иргэд зөвхөн сонгуульд оролцох оролцоо нь түлхүү байгаагаас иргэдийн улс төрд оролцох оролцоо сул байна. Харин манай улсад иргэдийн улс төрийн оролцооны нэг хэлбэр буюу бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах түвшин дэх сэтгэл ханамжийн байдал нь судалгаанд оролцсон шинжээчдийн дүгнэлтээр огт хангалтгүй гэсэн үр дүн гарсан байна. (График № 4).

График № 4. Иргэдийн бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах түвшин дэх оролцооны сэтгэл ханамж

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Иргэдийн улс төрийн оролцоонд дараах хүчин зүйлүүдээс аль нь илүү нөлөөлж байна гэж Та бодож байна вэ? гэсэн асуултад боловсролын түвшин нөлөөлж байна 60 хувь нь, соёл 44.7 хувь нь, иргэний нийгмийн байгууллага нөлөөлж байна 40 хувь нь, авлигал 59 хувь нь, 47.5 хувь нь зарим талаар нөлөөлж байна хариулсан. Иргэдийн улс төрийн оролцоонд бизнес нөлөөлж байна гэж 43.2 хувь нь, санхүү 26.3 хувь нь, татвар 16.2 хувь нь, хөрөнгийн зах зээл 16.2 хувь нь нөлөөлж байна гэж хариулсан. Харин иргэдийн улс төрийн оролцоонд нийгэм болон эдийн засгийн зарим асуудлууд хэрхэн нөлөөлж буйг дараах хүснэгтээс харж болох юм. (Хүснэгт № 3).

Хүснэгт 3. Иргэдийн улс төрийн оролцоон дахь нөлөөлөл (хувь)

№	Хариулт	Нөлөөлж байна	Зарим талаар нөлөөлж байна	Огт нөлөөлөхгүй байна	Дүгнэхэд хэцүү
1	Боловсрол	60.0	35.0	5.0	-
2	Соёл	44.7	50.0	2.6	2.6
3	Иргэний нийгмийн байгууллага	40.0	47.5	5.0	7.5
4	Авлигал	59.0	30.8	-	10.3
5	Ёс зүй	43.6	35.9	7.7	12.8
6	Бизнес	43.2	43.2	5.4	8.1
7	Банк, санхүү	26.3	47.4	7.9	18.4
8	Татвар даатгал	16.2	51.4	8.1	24.3
9	Хөрөнгийн зах зээл	16.2	35.1	27.0	21.6

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Нийгмийн хувьд улс төрийн тогтвортой байдал иргэдийн улс төрийн оролцоонд чухал нөлөө үзүүлдэг. Улс төрийн оролцоонд дараах хүчин зүйлээс аль нь илүү нөлөөлж байна вэ? гэсэн асуултад боловсрол нөлөөлж байна 60.0 хувь нь, зарим талаар боловсрол нөлөөлж байна гэж 35.0 хувь нь хариулсан байна.

Харин нийгэм, эдийн засгийн хувьд иргэдийн улс төрийн оролцооны явцад тохиолдож буй дараах бэрхшээлтэй асуудлууд дотроос дараах асуудлууд илүүтэй үйлчилж байна гэж судалгаанд оролцогчид хариулсан байна. (Хүснэгт № 4).

Хүснэгт № 4. Нийгэм, эдийн засгийн бэрхшээл (хувь)

№	Хариулт	Хувь
1	Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал	10.7
7	Хэвлэл мэдээллийн тэнцвэргүй нэг талыг барьсан байдал	6.0
8	Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг боймлох оролдлого	1.3
9	Шүүх, цагдаа, хүчний байгууллагуудын хууль бус үйл ажиллагаа	2.7
10	Иргэдийн улс төрийн боловсрол, соёлын хомсдол	8.1
11	Зах зээлийн эдийн засгийн мэдлэг, боловсролын хомсдол	1.3
12	Иргэний нийгмийн байгууллагуудын төлөвшөөгүй байдал	4.7
14	Шударга иргэд, байгууллагын дуу хоолойг боомилох, дарамтлах байдал	6.0

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Судалгааны дүнгээс үзэхэд иргэдийн улс төрийн оролцоонд нөлөөлж буй нийгмийн болон эдийн засгийн хүчин зүйлийн асуудалд **нэгдүгээрт**, улс төрийн боловсролыг сайжруулах, **хоёрдугаарт**, иргэдийг улс төрийн шийдвэр гаргах үйл явцад өргөнөөр татан оролцуулах, **гуравдугаарт**, иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх, **дөрөвдүгээрт**, эдийн засгийн салбарын талаарх мэдлэг, мэдээллийг зөв ойлгуулах, **тавдугаарт**, иргэдийг ажлын байраар хангах, **зургаадугаарт**, улс төрийн тогтвортой байдал намуудын нийгмийн хариуцлагыг сайжруулах шаардлагатай байна.

Улс төр, эрх зүйн бэрхшээл

Иргэдийн улс төрийн оролцооны явцад тохиолдож буй бэрхшээлтэй асуудлуудыг судалгаанд оролцсон шинжээчид дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Тухайлбал, улс төрийн намын төлөвшөөгүй байдал болон улс төрийн хүрэн дэх эрх мэдлийн төлөөх тэмцэл, хуйвалдаан, улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал, улс төрчдийн авлига хээл хахууль, лобби, ёс зүйгүй байдал зэрэг бэрхшээл нь шинжээчдийн хувьд өндөр хувийг авсан байна. Өөрөөр хэлбэл, дээрх бэрхшээлүүд нь манай улсын хэмжээнд иргэдийн улс төрийн оролцоонд хамгийн ихээр саад учруулдаг гэсэн үг юм. Шинжээчдийн үнэлсэн үнэлгээний дүнг дараах хүснэгт № 5-д авч үзвэл.

Хүснэгт № 5. Иргэдийн улс төрийн оролцооны явцад тохиолдож буй бэрхшээл

№	Хүчин зүйл	Тоо	Хувь	Эрэмбэ
2	Улс төрийн намуудын төлөвшөөгүй байдал	29	19.5	1
3	Улс төрийн хүрэн дэх эрх мэдлийн төлөөх тэмцэл, хуйвалдаан	28	18.8	2
1	Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал	16	10.7	3
6	Улс төрчдийн авлига хээл хахууль, лобби, ёс зүйгүй байдал	16	10.7	4
10	Иргэдийн улс төрийн боловсрол, соёлын хомсдол	12	8.1	5
7	Хэвлэл мэдээллийн тэнцвэргүй нэг талыг барьсан байдал	9	6.0	6
14	Шударга иргэд, байгууллагын дуу хоолойг боомилох, дарамтлах байдал	9	6.0	7
5	Сонгуулийн тогтолцооны гажуудал	7	4.7	8
12	Иргэний нийгмийн байгууллагуудын төлөвшөөгүй байдал	7	4.7	9
4	Үндсэн хууль болон эрх зүйн чадамжийн хомсдол	6	4.0	10
9	Шүүх, цагдаа, хүчний байгууллагуудын хууль бус үйл ажиллагаа	4	2.7	11
8	Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг боймлох оролдлого	2	1.3	12
11	Зах зээлийн эдийн засгийн мэдлэг, боловсролын хомсдол	2	1.3	13
13	Төр ёсны уламжлалаа умартсанаас үүдсэн бэрхшээл	1	0.7	14

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Дээрх бэрхшээлүүдийг бүлэглэн авч үзвэл судалгаанд оролцсон шинжээчдийн 2 хүн тутмын нэг улс төрийн хүчин зүйлийг онцолсон бол эдийн засаг, иргэний нийгмийн

байгууллагын талаар 4 хүн тутмын нэг нь тус тус хариулсан байна. Үүнийг дараах бүлгүүдээс харж болох юм. (Хүснэгт № 6).

Хүснэгт № 6. Бүлэг

№	Хүчин зүйл	Хувь
	Улс төр	
	Улс төрийн намуудын төлөвшөөгүй байдал	
1	Улс төрийн хүрээн дэх эрх мэдлийн төлөөх тэмцэл, хуйвалдаан	54.4
	Улс төрчдийн авлига хээл хахууль, лобби, ёс зүйгүй байдал	
	Сонгуулийн тогтолцооны гажуудал	
	Төр ёсны уламжлалаа умартсанаас үүдсэн бэрхшээл	
	Эдийн засаг	
2	Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал	12.0
	Зах зээлийн эдийн засгийн мэдлэг, боловсролын хомсдол	
	Иргэний нийгмийн байгууллага	
3	Шударга иргэд, байгууллагын дуу хоолойг боомилох, дарамтлах байдал	10.7
	Иргэний нийгмийн байгууллагуудын төлөвшөөгүй байдал	
4	Иргэний боловсрол	8.1
	Хэвлэл мэдээлэл	
5	Хэвлэл мэдээллийн тэнцвэргүй нэг талыг барьсан байдал	7.3
	Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг боймлох оролдлого	
6	Эрх зүй	4.0
7	Хүчний байгууллага	2.7

Эх сурвалж: Судалгааны тайлан

Манай улсын хувьд иргэдийн улс төрийн оролцооны асуудал их онцлогтой учир нь XX зууны эхэн хүртэл хаант засагтай байж байгаад коммунист тогтолцоонд шилжиж улмаар 1990-ээд оноос иргэдийн улс төрийн оролцоо хэмээх ойлголт бий болж эхэлсэн. Төрийг бурханчлан шүтэж ойлгодог, төрийн минь сүлд өршөө, төрийн минь хишиг хэмээн залбирч ирсэн ард түмэн. Тиймээс ч иргэдийн оролцоо хэмээх ойлголт бараг байхгүй байсан гэж хэлж болох юм. Ардчилсан тогтолцоонд шилжээд иргэдийн улс төрийн эрх, эрх чөлөөг тунхаглаад 20 гаруй жил болсон боловч бидэнд уламжлалт сэтгэлгээ тодорхой хэмжээгээр хадгалагдсаар байна. Энэ нь нэг талаараа иргэдийн улс төрийн оролцооны нэгэн бэрхшээлтэй асуудал юм. Нөгөө талаар энэхүү иргэдийн улс төрийн оролцооны бэрхшээлтэй асуудал нь иргэдийн боловсрол, мэдлэг, мэдээллээр дутагдалтай байдал, нийгэм-эдийн засгийн хямрал зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой юм.

Дээрх судалгааны эцсийн дүнгээс үзэхэд манай улсад улс төр, эдийн засаг, иргэний нийгмийн байгууллага, иргэдийн боловсрол, хэвлэл мэдээлэл, эрх зүйн зэрэг бэрхшээлүүд иргэдийн улс төрийн оролцоонд нөлөөлж байна. Иймээс бид дээрх бэрхшээлүүдийг даван гарахын тулд нэн түрүүнд иргэдийн улс төрийн мэдлэг боловсролыг нэмэгдүүлэх, улс төр, эдийн засаг, хууль эрх зүйн таатай орчин бүрдүүлэх, иргэний нийгмийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа мөн төрд оролцох оролцоог нэмэгдүүлэх, хэвлэл мэдээллийн үнэн бодит, тэнцвэртэй мэдээллийг цаг алдалгүй иргэдэд хүргэж байх шаардлагатай.

Мөн улс төрийн субъектүүдийн үйл ажиллагаа, олон нийтийг хамарсан үйл ажиллагаа зэрэгт иргэдийг идэвхтэй татан оролцуулах болон төр, засгийн зүгээс иргэдийг зөвхөн сонгогч, сонгуульд оролцох оролцоогоор хангах бус төлөөллийн шат, шатны байгууллагад тэдний санал бодлыг хүргэх, шаардлагатай гэж үзвэл өөрийн санал өгч дэмжсэн төлөөллийн байгууллагын төлөөлөгчид хариуцлага хүлээлгэдэг байх тийм эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгснөөр иргэдийн улс төрийн оролцоонд нөлөөлж буй бэрхшээлийг тодорхой хэмжээнд багасгах боломжтой юм. Хамгийн гол бэрхшээлтэй асуудал бол иргэдийн өөрсдийн нь идэвх зүтгэлтэй байх асуудал юм.

Abstract:

The common type of democracy that was accepted by the humans is a direct and representative model. These two types of the democracy are traditionally related to each other and refreshed each other as well. In view of the democratic changes of Mongolia, the relations of the above mentioned two types were lost at that time and the representative democracy was deemed as proper rather than the direct democracy. However, a possibility for the representative democracy was not fully used and a creation of any conditions for political involvement of citizens to realize such possibility was failed. Consequently, efficient and advantageous sides of either direct or representative democracies were unclear and their potential forms were not used and the political participation of citizens has been reduced.

Therefore, the Department of Political Studies of the Institute of Philosophy of Mongolian Academy of Sciences is implementing the base survey project called as “*Representative Democracy and Citizens Political Participation of Mongolia*” and has been conducting a questionnaire among experts and investigating such questionnaire as integrated. Based on this questionnaire, Battseren U., a research worker intends to study the political and legal issues and related challenges that are impacting on political participation of citizens and Khulan T., a research worker some issues regarding the social and economic factors respectively.

Key words: democracy, political participation of citizens, challenges, factory, politics, law, society, political leaders, political party, election, political instability, political consciousness, political education, capacity of legal effect.